

Narratívum(ok) Brunszvik Teréz életéről és munkásságáról

A jelen dolgozat célja, hogy az oktatástörténeti irodalomban kevésbé hasznosított elméleti előfeltevések birtokában helyezzen más megvilágításba ismert tényeket. A narrativista történetfilozófia és a női példaképek (foremother) élettörténetének koncepciója, valamint ezek kapcsolódási pontjai jelentik a módszertani bázist. Ennek alapján néhány Brunszvik Teréz életéről és munkásságáról szóló, reprezentatívnek tekintett írás szövegszerűségét vizsgálom meg, bemutatva egy jellemző motívumhálózatot, cselekményesítési stratégiát (1), melyet ezek a szövegek követnek.

Ezen írások a Horthy-korszaktól egészen a 2008-as évig terjednek, hol élénkülő, hol lanyhább érdeklődéstől övezve Brunszvik Teréz alakját. Elsőként Czeke Marianne neve említhető meg, aki többször is foglalkozott Brunszvikkal az 1920-as, '30-as években (Czeke – H. Révész, 1926; Czeke, 1931), majd a '60-as, '70-es években Vág Ottó (1979) és munkatársai (Vág – Orosz – Zibolen, 1962) jelentettek meg Brunszvikról szóló írásokat. Az 1990-es évektől indult meg a munka az óvodaalapító kéziratanyagának, főleg naplójának kiadására – ennek érdekében alakult meg 1994-ben Martonvásáron a Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány. Hornyák Mária (1994, 1996b, 2003, 2008) több ízben is adott már közre írásokat a nagyszabású munkálatok eredményeként. (2)

Nem áll szándékomban forrásértéket vizsgálni, eszme-, társadalomtörténeti kontextusba helyezni Brunszvik Teréz személyét, nemzetközi hatásokat kutatni stb. – minden (a szöveghez képest) külsődleges jellemző kívül marad a vizsgálat hatáskörén, lévén szigorú értelemben vett szövegelemzés.

Néhány mondatban szükségesnek tartom megindokolni, hogy miért tekintem relevánsnak ezen módszerek használatát ebben az esetben. A történetírás és főleg az élettörténetírás történeteket alkot meg, az elmúlt korok tényanyagából merítve forrásait, és eközben szükségszerűen szelektál: egyes elemeket kihagy, másokat kiemel, hogy saját (retrospektív) nézőpontjának megfelelő cselekménysort hozhasson létre. Az elvárási horizont befolyásoló, alkalmanként torzító hatását nem minden történetíró ismeri be szívesen, ahogy azt a tényt sem, hogy munkája felépítésénél gyakran diszciplináján kívül álló területekről (is) kölcsönöz módszereket (3). Márpedig a Brunszvik Teréz működéséről szóló írásokat tanulmányozva felfedezhetünk egy jellegzetes prekonceptiót, mely magához hasonítja mintegy az életrajz történéseit – még ha tudományos munkáról van is szó, az elemzések nem nélkülözik a szubjektív, értékelő részeket. Ezeket az előzetes feltevéseket szeretném feltárni, ezek megmutatkozásait és motívumhálózatát szerveződését. Mindehhez jó segédeszközt szolgáltathat egy feminista pedagógiai eszköz vizsgálata – a női példaképek élettörténetírási gyakorlatának felhasználása a vizsgálati témából fakad: a nőnevelés egyik élharcosáról s egyben kiemelkedő női személyiségről van szó. Ez utóbbi szempontot csak megemlítem mint esetleges további kutatásra érdemes vizsgálati irányt. Az elemzés előtt az elméleti előfeltevéseket, szempontrendszerrel tisztázni.

Elméleti előfeltevések

Életünk megéléséhez szervesen hozzátartozik annak elbeszélése. Mindannyian napon-ta elmeséljük történeteinket, melyek (számunkra való) igazságában hinnünk kell, hogy képesek legyünk ennek alapján életünket felépíteni. Ricoeur (2001) erről ír *Narratív azonos-ság* című tanulmányában, de köznapi tapasztalatunk is megerősíti ezt: élet, illetve időbe-liség és narratív megformálás összetartoznak (*Szegedy-Maszák*, 1999). (Az ember történe-teiben él.) A pszichológia szemszögéből nézve szintén megerősíthető ez a tétel – az elbe-szélés felfogható bizonyos kognitív eszközként is, melynek segítségével bizonyos forga-tókönyveket, mentális kategorizációkat felállítunk, s ezáltal előre megjósolhatóvá válnak köznapi életünk eseményei (is) (*Mink*, 1978). Ebből a mindenki által nyilvánvalóan elis-mert naív igazságból indul ki a narrativista történetfilozófia.

Az emberi eseményekkel, akaratokkal és cselekvésekkel foglalkozó szellemtudo-mányok két problémával mindig szembesülnek: a munkáikba belefoglalt emberi élet esetlenségéről, formátlanságáról van szó egyrészt, másrészt vizsgálati tárgyuk nem hoz-záférhető közvetlenül, a nyelvi közvetítés szükségszerűen leegyszerűsíti, transzformálja a forrásanyagot. Legfőbb sajátságuk éppen az, hogy miközben legközvetlenebbül saját emberi létezésünkkel foglalkoznak, természetszerűleg el is távolodnak tőle – ezzel szem-ben a természettudományok behozhatatlan „előnye” az érzékszervi-tapasztalati valóság-gal való közvetlen kapcsolat, a kísérletek által biztosított – egy meghatározott idősza-kaszban relevánsnak elfogadott – objektív tudás. Mi a válasza e két problémára a narra-tivista történetfilozófiának?

Az alakatlan, formátlan életnek eszerint épphogy maga a narratív struktúra teremti meg a megfelelő rendszerező elvet, mely történetekké formálja a rendszertelen adat- és forráshalmazt, mely a történész rendelkezésére áll. Ezen a ponton újabb kérdés merül fel: az ily módon „előállított” történetek vajon a múlt reprezentációi, valós lenyomatai vagy a történész konstrukciói, autoreferenciális alakzatok, amelyek ilyenképpen inkább a fikciós művek közé sorolhatók? Nem térhetek itt ki a lehetséges válaszkísérletek megfo-galmazására, csak utalni tudok a kétfajta irányultságra, mindegyik meglátásait hasznosít-va az elemzésben (4). A történetírás kikerülhetetlen nyelvi természete inspirálta az elbe-szélés eszközzrendszerének vizsgálatát történeti művek esetében; ezek közül az idődimen-ziót, a főhős személyét és a róla szóló történet cselekményét fogom jelen esetben köze-lebbről megvizsgálni.

Mindez azért kap különös értelmet, mert egy 19. században élt nőről van szó – ez le-hetőséget kínál arra, hogy az eddig kevésbé artikulált női szempont is érvényesülhessen a történelemről szóló diskurzusban. A nő mint történelmi személyiség a 20. század má-sodik feléig nem jelent meg a tudományos diskurzusban; köszönhető ez egyrészt társa-dalmilag alárendelt szerepének, másrészt annak, hogy meg volt fosztva az írásbeliség ha-talmától, „nem volt nyelve”. A nép tömegei, a gyermekek, más bőrszínű emberek ugyan-így meg vannak, voltak fosztva a saját történelem lehetőségétől – ezért lehet hasznosít-ható ebben az esetben az egyéni élettörténetek feltárása, a „nagybetűs”, egyetlen Törté-nelem helyett történetek rekonstruálása, emberi múltunk árnyaltabbá, sokszínűbbé téte-le. A feladat tehát egy női történelem rekonstruálása volna – újabb érdekes kérdés, hogy ez megvalósulhat-e, jelen írásokban hogyan funkcionál a női példakép, mivel legitimál-ja a tárgyáról való beszédmódot.

Az elemzés aspektusai

A vizsgálat, a teljesség igénye nélkül, csak néhány jellemzőnek tekintett írás szöveg-elemzésére vállalkozik, nem foglalkozik Brunszvik Teréz saját megnyilatkozásaival (nap-ló, levelek), melyeket bőségesen idéznek ezek a munkák, hogy állításaitak alátámasszák.

Egy beszédmód feltárása történik, egy olyan szöveghagyomány jellemzőinek vizsgálatával, melyek minden, a témára vonatkozó megszólalást is befolyásolnak. A narrativizmus szerint a múlt tanulmányozása egymással versengő interpretációk vizsgálatát jelenti, melyek közül egyeseket elutasítunk, másokat előnyben részesítünk. Egy ilyen domináns interpretatív stratégia elemei közül tekintek át néhányat: elsőként a történet idődimenzióját, mely igen sajátos struktúrát alkot, mint majd látni fogjuk. Ezután a főhős alakját veszem szemügyre, azt az alakot, aki a valós történeti személyt a róla szóló diskurzusban jelöli. Végül a róla szóló történet jellegét, koncepcionáltságát mutatom meg.

„Még” és „már” között – a narratíva ideje

A történeti nézőpont és perspektíva objektivitáscsökkentésének tarthatatlansága mára evidencia a történetfilozófiával foglalkozók számára (Koselleck, 2003): az eseményeket nem tudjuk leírni úgy, ahogy történtek, csak a saját szemszögünk alapján. Ha ennek tudatában vagyunk, s egyben képesek vagyunk saját előfeltevéseink felülvizsgálatára is, akkor értékes következtetéseket tudunk levonni. A saját pozíciónk és a múlt időbelisége közötti szakadásban inkább a másként értés előnyét kell látnunk, és nem egy megkérdőjelezhetetlen igazság felfedésére irányuló szándék meghiúsulásaként kell értelmeznünk.

A retrospektív nézőpont velejárója rég elhunyt személyek élettörténetének tanulmányozásakor: már ismerjük az adott élet „végcélját”, „értelmét”, s ennek megfelelően rendezzük sorba életének eseményeit, szakaszoljuk azt, állapítunk meg bizonyos fordulópontokat stb. Különösen igaz ez, ha egy híres történelmi személyiségről van szó – ilyenkor főleg azokat a motívumokat vizsgáljuk, amik azt a folyamatot jellemzik, melynek során az illető jelentőségre tett szert. Mindez ellentmond hétköznapi élettapasztalatunknak, mely az élet esetlegességére, töredezettségére vonatkozik, de nem mond ellent az élet nyelvi formába öntésének: alapvető antropológiai sajátosságunk az életünkről (és mások életéről) szóló történetek megalkotása, a temporalitás „emberivé tétele” (Ricoeur, 2000; Foucault, 2000).

Jelen esetben egy asszonyról van szó, akinek küldetése/hivatása van: egész életének vizsgálata arra irányul, hogy gyermekkorától kezdve kimutassák azokat a jeleket, motívumokat, melyek ebbe az irányba mutatnak. Ez a végcél a haza és tágabb értelemben az egész emberiség szolgálata, a nevelés által való felemelkedés felvilágosodásból származó optimista hite, emancipatorikus törekvések. Sajátos időnkívülségben ábrázolják az írások Brunsvik Teréz életét: egyrészt ott van a „még” perspektívája – itt életének azon

---

A retrospektív nézőpont velejárója rég elhunyt személyek élettörténetének tanulmányozásakor: már ismerjük az adott élet „végcélját”, „értelmét”, s ennek megfelelően rendezzük sorba életének eseményeit, szakaszoljuk azt, állapítunk meg bizonyos fordulópontokat stb. Különösen igaz ez, ha egy híres történelmi személyiségről van szó – ilyenkor főleg azokat a motívumokat vizsgáljuk, amik azt a folyamatot jellemzik, melynek során az illető jelentőségre tett szert. Mindez ellentmond hétköznapi élettapasztalatunknak, mely az élet esetlegességére, töredezettségére vonatkozik, de nem mond ellent az élet nyelvi formába öntésének: alapvető antropológiai sajátosságunk az életünkről (és mások életéről) szóló történetek megalkotása, a temporalitás „emberivé tétele”.

---

eseményeit/személyiségének olyan jegyeit szokták felelegetni, melyek még nem közéletítették meg a hivatása betöltéséhez szükséges előfeltételeket (tehát további fejlődés szükséges). Ugyanezen időpillanatokban megjelenik a „már” látószöge is – felfedezhető életének eseményeiben azok a csírák, amelyekből a későbbi nagyformátumú óvoda-alapító képe bontakozik ki (5). Egy utólagos nézőpont konstruálja az élettények értelmezését, az időbeliség egyetlen időszakaszban függesztődik fel, melyben mindig Brunsvik Teréz egy ideáltipikus alakjához mérjük életét.

Jellemző nyelvi megoldásai ennek az anafora (visszaulálás), illetve a katafora (előreutalás) (6); ugyanaz az elem gyakran tölti be mindkét funkciót. Jellemző példa erre, mikor a Brunsvik Teréz életére tett hatásokat veszik sorba, melyek gyakran kapcsolódnak össze élete fordulópontjaival. Az első ilyen döntő impulzusnak tekintik az apa intenzív szellemi légkört biztosító személyét, az a tény, hogy Brunsvik Antal részt vett a II. József halála után megindult rendszeres (regnicoláris) bizottsági munkálatokban mint nevelésügyi referens. Innen (is) eredeztetik Teréz későbbi nevelésügy felé való fordulását – elfeledve, hogy ekkor mindössze 15–16 éves! Az apa alakja itt előreutaló szerepet tölt be: előrevetíti Teréz későbbi sorsát, hogy aztán halála fordulóponttá váljék, az elvesztett gyermekkor édenének megidézésére szolgáltat alkalmat a későbbiekben, ekkor már anaforaként funkcionálva. Sokat emlegetett muzikalitása és Beethovennel való kapcsolata jellemzőnek mondható a Brunsvik Terézt körbelengő legendák köréből: eszerint 16 napos bécsi otléte alatt ismerkedett meg az akkor már ismert zeneszerzővel, aki tanította őt és testvérét, Jozefint – ez Teréz sokirányú tehetségének egy újabb bizonyítéka, illetve alátámasztja a csodagyermekhez fűződő korábbi elvárásokat (6 éves korában már koncertet adott). Beethoven halála után „kerülnek ismét kapcsolatba”, mikor Beethoven hagyatékában három név nélküli szerelmes levelet találnak a „halhatatlan kedveshez” – sokan Brunsvik Terézt vélik felfedezni a címzett mögött, s ez a tény a korábbi kapcsolatot is átértelmezi, titokzatosabbá teszi alakját (7). Láthatjuk, hogy ezek a csomópontok hagyományos toposzoknak feleltethetők meg (a gyermekkor mint elvesztett paradicsom, titokzatos ifjúkori szerelem), melyek minden lehetséges olvasó mentális eszköztárában jelen vannak – a későbbiekben is találkozunk még ilyenekkel. A valódi fordulópontot a szellemi újjászületés jelenti Brunsvik Teréz életében: ez a cezúra minden korábbi életeseményt érvénytelenít vagy átértelmez. A Pestalozzival való találkozásról van szó, melyet minden írás hangsúlyos helyen szerepeltet. A mester és tanítványa kapcsolata (8), a reveláció élménye indítja el az úton Terézt, aki végre megtalálta hivatását – és innentől „még” és „már” időtapasztalata szinkronba kerül. A megvilágosodás elvezeti őt igazi, autentikus létéhez, miszticizálja, kiválasztottá teszi személyét. A további fordulópontok ismertetésétől eltekintenek; említésreméltó még az első kisdedóv megalapítása 1828-ban és a szabadságharc vereségének következményei.

Amint az eddigiekből is látható, az elemzett írások egyes eseményeket, szereplőket kiemelnek, mintegy csomópontnak megtéve őket, melyek egyszerre előre- és hátrafelé hatva helyezik új kontextusba a tényeket. Másrészt egy utólagos nézőpont mindent átfogó jellege érvényesül, a sors kiteljesülése felé haladó életé, mely minden elemet prefigurál és meghatároz. A következőkben ezt a küldetést ismerjük meg, együtt a küldetést felismerő, majd vállaló hősnő alakjával.

A romantikus hősnő alakja

A kor, amelyben élt, determinálta a Brunsvik Teréztől való beszédmódot és saját önmeghatározási kísérleteit is. Nagyon jellemző archetipikus formát ismerhetünk fel alakjában, melyet a kanadai irodalomelmélet-író Frye (1998, különösen: 158–175.) mítoszkritikája és White (1978, 8–9.) metahistóriája alapján fogok felvázolni, hogy aztán szembeissem a modellt a megjelenített alakkal. Olyan modellről van szó, mely megfelel az

olvasói elvárásoknak, általánosan ismert, így könnyebb beazonosítani, elhelyezni Brunsvik Teréz személyét. Hívószavakat alkalmaznak a narratívák, s ezek hasonló mentális képeket idéznek meg a befogadókban.

A románcról, a romantikus hős mítoszáról van szó, egy olyan irodalmi alaptípusról, mely mindig újra vissza-visszatér a történetekben, több alakváltozatban is létezik, de alapjaiban ugyanaz marad. Több ilyen típust megkülönböztet White, melyek tulajdonképpen a tények összekapcsolására és cselekményesítésére szolgáló stratégiák, sémák, melyek segítségével a történész megalkotja és hihetővé teszi sztoriját. (9) A románc lényege a hős önmagára találása, felelősségvállalása és a rá kimért küldetés vállalása, saját lényegével való azonosulás. Több szakaszból áll a hős útja, míg keresi magát, identifikálódik: először eszményei szembesülnek a valósággal (ez a konfliktus), majd legyőzi az őt körülvevő világot (élethalálharc), és megszabadul tőle (felismerés). A megváltás és feltámadás győzelme ez, egyszerűen, könnyen azonosíthatók a szembenálló felek: fény és sötétség, jó és gonosz harcol egymással. A megszabadító jelleg, az isteni szféra jelentése nem véletlen – csak ez az erő képes legyőzni a rosszat a földön.

Teréz alakja és az alak fejlődése analóg a fentebb említett sémával. Mindegyik forrásunk hosszú, későn érő fejlődésről számol be – a gyermekkor, a gyakorlati tevékenység megkezdésének kitelődéséről, a keresés fázisairól. Két jól elkülöníthető alakkal rendelkezik hősnőnk, melyeket a megvilágosodás (majd ezt követően a győzedelmeskedés) választ el egymástól. Elsőként a fiatal (és még nagyon sokáig fiatal), felnőni nem tudó gyermeket látjuk magunk előtt, akiben már megvannak a különlegesség jegyei – ezek a jegyek (és a hozzá tartozó karakterológia) már abban a korban is konvencionálisnak számítottak, melyek a köznapin felülemelkedő, rendkívüli ember előképét rajzolják meg. A magány, a másoktól való elszigetelődés szükséges előfeltétele ennek csakúgy, mint a túlzott érzékenység, önmarcangolás és rajongás. A törekeny egészség is hozzájáruló eleme a romantikus hősnő, lánglelkű zseni és különc képének – a megnevezések és a hozzájuk kapcsolódó alak egy Jókai-regényből is élénk léphetnének. (10)

A kor meghatározó hangulatai érvényesülnek személyiségének ábrázolásakor: a szentimentalizmus és a romantika kulcsfogalmai éppúgy megtalálhatók a jellemzésben, mint később a reformkor hatásaihoz való idomulás, a filantropizmus vagy a felvilágosodásból származó eszmék továbbélése. Különös tisztaság jellemzi a lányt, aki az igazság papnőjeként jegyzi el magát 16 éves korában, s nagyon sokáig nem is érintik őt meg a másik nem tagjaihoz fűződő érzelmek. Energiáit nincs mód kiélni, sokáig nem találja meg még végszzerű hivatását – itt a kor társadalmi, nemi és osztálykorlátozásainak kényszerítő erejét emlegetik az írók (11), valamint azt a tényt, hogy mindezekben hogyan tudott ő mégis felemelkedni, s vált ezzel különlegessé, korát megelőző személyllyé. A történelmi helyzeten való felülemelkedés, eljövendő korok tapasztalatának realizálása a próféták sajátossága; a Brunsvik Terézzel kapcsolatos beszédmod gyakran vesz fel szakrális jelleget (12), ami alátámasztja az időnként feltámadó ilyen érzésünket az élettörténet olvasása közben.

A következő alak már a kifejelett személyisége, melyet az előző alak számos személyiségjegye, vele megtörtént esemény megjósolt, előrevetített már. A második alak megjelenését hosszú átalakulási folyamat előzi meg, egy kiemelkedő fordulópont köré csoportosítva a jellemfejlődést. Mindezeket a történéseket a cselekményesítés szintjén fogom megvizsgálni, itt most csak az új személyiség jellemző vonásait szeretném felvázolni. Megegyeznek abban írásaink, hogy ekkor már egy önmagára talált emberről van szó, a korábbi önmagába mélyedő, introvertált személyiség terepet talál magának, ahol megpróbálhatja valóra váltani magasztos álmait. A világ felé kitérő, közéleti személyiség jelenik meg, mely egyszerre hordozza magában a forró hazaszeretetet és az egész világ iránt érzett elhivatottságot is. Több forrás is szabadulásról beszél a gyakorlati tevékenység kezdetével kapcsolatban, s összefüggésbe hozza ezt a reformkor kezdődő folyamataival. A személyiség kibontakozása egyszerre jár belső küzdelemmel (morális önne-

velés) és a külső kényszerítő körülményekkel folytatott harccal. Teréz alakja halálában magasztosul fel igazán – az utókor igazságos ítéletében bízva, az emberiség felemelkedésért vívott harcot saját küzdelmeiben szimbolizálva tér meg Teremtőjéhez. A legnagyobb magyar asszonyok egyike hunyt el vele, „kinek erős egyénisége, kitartása [...] semmiben sem maradt el a férfiak mögött” (Czeke – H. Révész, 1926). Ez a megállapítás mintegy legitimálja a nőalakról való beszédet – a férfiakhoz hasonló vonásait, tehát nem sajátos nőiségét ragadja meg az idézet, hanem győzelmét a férfivilágban, ha jobban tesszük: hasonulását ennek törvényeihez. Ha beszélhetünk Brunszvik Teréz személyével kapcsolatban női példaképről, akkor ilyen értelemben kell használnunk ezt a fogalmat:

egy rendkívüli nő, aki képes volt legyőzni nemiségének korlátait és érvényesülni egy férfiak által uralt terepen.

A cselekmény végét nem nevezhetnénk happy endnek, hiszen a magyar szabadság ügye elbukott, Brunszvik Teréz kezdeményezéseinek csak kis része valósult meg, illetve maradt fenn – mégsem érezzük feleslegesnek a nő- és gyermeknevelés harcosának küzdelmét, hiszen a jövőbe vezető út megmutatása (az eredménytől függetlenül) pozitív tetteként üdvözölhető. Ahogy egy kortársa, Arany János saját kritikai normáival kapcsolatban fogalmazott: a tragikus hős nem tudja, hogy el fog bukni, és így vállalja a küzdelmet. Az igazi, eposzi hős viszont tudatában van bukásának, és a reménytelenség ellenére is vállalja a harcot. Brunszvik Teréz története egy ilyen eposzi hősről szól.

A hősnő kalandjai – a cselekményesítés szintje

A történeti narratíva a múlt interpretációja, mely a tények szelekciójával és elrendezésével teremti meg sajátos igazságtartalmát (Ankersmit, 2000) – szól a narrativista történetfilozófia egyik alaptétele. A nyelv jelek rendszerévé szervezi az élet alakatlan, formátlan eseményeit, történetté, melynek eleje, közepe és vége van (13). Brunszvik Teréz történetének is megvannak ezek a szakaszai, a fentebb már említett románc cselekményének megfelelően: konfliktus – kezdet, élet-halálharc – közép, felismerés – vég. Ennek alapján fogom végigtekinteni a hősnőről szóló cselekményt. Ahhoz, hogy elérjük a végkifejletet, több buktatón, kalandon is keresztül kell mennie Brunszvik Teréznek, pedagógiai kísérleteinek esetleges sikertelenségét mindig felülírja az utókor, a megvalósult magyar nevelésügy ítélete.

Az eszményeiért rajongó Teréz és az őt körülvevő könyörtelen valóság találkozásának alapsémája jelenti a konfliktust, mely jellemzően szentimentális, modern lélekké teszi őt. (14) Az eszményt a külföldön meg tapasztalt újfajta pedagógia jelenti, melyet 1808–1809-es nevelési körútján ismert meg

testvérével, Jozefinnel együtt. Itt történik meg sorsdöntő találkozása Pestalozzival, s ez indítja el az addig passzív Terézt a neki szánt úton. Hazatérve beleütöközik az itthoni környezet elutasító magatartásába, mely reménytelen álmodozásnak bélyegzi törekvéseit. Szintén nagyon sokat ismételt narratív stratégia a haladó Nyugat és az elmaradott Magyarország állapotának összevetése (legalább Janus Pannonius óta, lásd *Pannónia dicsérete* című versét), a modernizációs törekvések gyökértelenségének hangsúlyozása. A Széchenyivel való párhuzam meghúzósa kézenfekvőnek tűnik: arisztokrata származásúak, külföldi útjaikon tapasztalatokat szerezve próbálják – több-kevesebb sikerrel – megváltoztatni a hazai állapotokat (15).

A cél felismerése után következik kettős harca: önmagával és a körülményekkel. Az előbbi egy tudatos döntés eredménye, mellyel Teréz megindítja saját morális átalakítását, önvizsgálaton alapuló erkölcsi tökéletesedését. Ez a küzdelem még pozitívabbá teszi alakját, hiszen önmaga legyőzésével alakítja ki személyiségét. A külső harcnak több átlomása is van, az első talán (ahol színre lép az immár kész személyiség) az 1817–1818-as éhínség idején szervezett jótékonyági akciója. Ennek keretében egyből túllép az arisztokrata hölgyek hagyományos karitatív tevékenységén, hiszen nemcsak felületi kezelést kíván nyújtani, hanem alapjaiban megoldani a problémát a szegény nép tanításával-nevelésével. Az első kalandot hamarosan követi a többi: a következő fontos esemény életében az első óvoda megalapítása 1828-ban (a megnevezés problematikusságához lásd: *Vág*, 1979, 115–126.) és az óvodai mozgalom elindítása, melynek irányítása (rajta kívül álló okok miatt) hamarosan kicsúszik a kezéből, így tevékenységi körét újra külföldre kell kiterjesztenie.

A cselekményre az első szakaszban (a konfliktust megelőzően) a várakozás jellemző, ezt követően, a kibontakozásban bizonyos hullámzást figyelhetünk meg: folyamatos erőfeszítéseket a cél megvalósítására, időleges sikereket és kudarcokat (mindezeket most nem tekintem át). Az eredmény minősítése utólagos nézőpont függvénye, amely az alapítónak szól. A cselekmény végét nem nevezhetnénk happy endnek, hiszen a magyar szabadság ügye elbukott, Brunsvik Teréz kezdeményezéseinek csak kis része valósult meg, illetve maradt fenn – mégsem érezzük feleslegesnek a nő- és gyermeknevelés harcosának küzdelmét, hiszen a jövőbe vezető út megmutatása (az eredménytől függetlenül) pozitív tettként üdvözölhető. Ahogy egy kortársa, Arany János saját kritikai normáival kapcsolatban fogalmazott: a tragikus hős nem tudja, hogy el fog bukni, és így vállalja a küzdelmet. Az igazi, eposzi hős viszont tudatában van bukásának, és a reménytelenség ellenére is vállalja a harcot (*Dávidházi*, 1992). Brunsvik Teréz története egy ilyen eposzi hősről szól.

Befejezés

A dolgozat végére talán sikerült igazolnom az alapfeltevést, mely szerint egy történeti személyiség életének megítélésében nagy szerepe van annak, ahogyan történetét előadják, amilyen formába öntik a rendelkezésre álló forrásanyagot. Nem tulajdonítok kizárólagos érvényt ennek, azaz nem hiszem, hogy a múlt és interpretációja független volna egymástól, és csak a történeti művek megszerkesztettségét lehetne vizsgálni (mint ahogy például Hayden White állítja). Mindössze azt állítom, hogy a forma kérdése nem mindig elhanyagolható tényező, még ha tudományos diskurzusok elemzéséről van is szó. Felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy tudomány és a művészetek egészen a 18. századig szoros összefonódásban léteztek, s a történetírói munka értékét is gyakran artisztikus jellemzők alapján ítélték meg (*16*). Nem minden tanulság nélkül való szempont ez, amely, mint láthattuk, neveléstörténeti személyiségek élettörténetének kutatásában is hasznosítható.

Jegyzet

(1) A cselekményesítés (emplotment) a narratívista történetfilozófia egyik kulcsszava, az elmélet ismeretetésénél részletesebben lesz szó róla.

(2) Jelen esetben az irodalmi, fikciós megszólalásokat jellemző eljárásokra gondolok.

(3) Az első válaszkísérlet megfogalmazásaira példák: *Collingwood*, 1987; *Ricoeur*, 2000. A történeti műveket teljes egészében történészi konstrukcióknak, illetve nyelvi rendszernek tekintő válaszokra lásd: *Barthes*, 2003., illetve: *White*, 1978. A szemléletmód elméletéhez és gyakorlatához lásd: *Pető* és *Waalddijk*, 2005; *Pető* és *Waalddijk*, 2006.

(4) Jellemző példa: Brunsvik Teréz „később minden nehézséget vállaló eltökéltsége már megmutatkozik”, de „távol van még az egész emberiséget befogadó világszemlélettől” (*Dániel*, 1986, 62–63.).

(5) Az anafóra jellemző példa, mikor a szövegben egy már korábban szereplő tényre utalunk vissza – például: ezt a tulajdonságát az illetőnek gyermekkorában is megfigyelhettük. A katafora pedig a szöveg későbbi részében kerül értelmezésre – például: később fog ez kifejtettebb formában fog előbukkanni. Az anafóra a „már” idődimenzióját hordozza, a katafora a „még” időbeliségében mozog. A két alak-

zatot én a nyelvtanit meghaladó értelemben használok, tehát nem pusztán mint grammatikai kapcsolóelemeket, hanem mint a motívumhálózat szervező elemeit.

(6) Nincs bizonyítva, hogy a *Briefe an die unsterbliche Geliebte* című alatt emlegetett levelek Terézhez íródtak volna (Czeke Marianne – aki szaktekintélynek számít az életrajz kutatásában – egyenesen cáfolja ezt a feltételezést), mindezek ellenére a közbeszéd összekapcsolta a két embert, még regény is íródott lehetséges kapcsolatokról (Székely, 1977).

(7) Analógiaként kínálkozik természetesen Jézus és apostolainak viszonya, amit talán alátámaszthat az a szándék, amit Pestalozzi tanainak (az Igének) a terjesztése jelentett. Szövegyszerű egyezéssel is találunk a hasonlóságra – lásd például: „Brunszvik Teréz, a nevelés és kisdédóvás apostola...” (Hornýák, 1996b, 121.), vagy máshol: (Brunszvik Teréz rendelkezett) „...azzal az apostoli elhivatottsággal, mely nem rettentve az akadályoktól, azt amit helyesnek és jónak ismert fél, tűzön-vízen át megvalósítja...” (Czeke – H. Révész, 1926, 20.). Ez a mester-tanítvány viszony később megismétlődik Brunszvik Teréz és „szellemi gyermeke”, Teleki Blanka vonatkozásában.

(8) Történelem és retorika ezen a ponton összekapcsolódik, nem a történetek igazsága jelenti a verifikálót tényező, hanem a meggyőző erő (explanatory affect), melyet az összekapcsolódás módja nyújt – írja White. Ha ezzel a megállapítással nem is feltétlenül értünk egyet, el kell ismernünk a történetalkító sémák jelentőségét a történetírásban (is). Jogos ellenvetés lehet viszont a tipológia túlzott általánossága: annyira elnagyolt interpretációkat említ Frye és White, hogy azokat annak nélkül ráfűzhetjük bármely történetünkre. Minderre lehet válasz ezen mítoszok ősi jellege, kollektív tudattalanban gyökerező mivolta. Három alapforma létezik egyébként még a románcok kívül: a tragédia (a hős elbukása, katarzisa), a szatíra (ironikus távolságtartás, kimondott és kimondatlan feszültsége) és a komédia (konfliktus után a szembenálló erők harmóniává olvadása).

(9) Érdekes vizsgálati irány lehetne még a Brunszvik Teréz alakját körülvevő topológia megrajzolása, azon költői képek számbavétele, melyek a róla szóló diskurzusban jelölik őt.

(10) Különösen jellemző erre a pontra nézve az előző rendszerben született írások ideológiai meghatározottsága (White ezt a szempontot is beleveszi a historiográfiai művek elemzési eszközkészletébe): minduntalan hangsúlyozzák arisztokrata származását, a progresszióban betöltött szerepét (szemben a maradi

szemlélettel), felismerését, hogy a megváltozott gazdasági viszonyok új társadalmi válaszok megfogalmazását követelik stb.. Jellemző nyelvezetük a marxista történetírás elfogultságait visszhangozza, gyakran tartalmaz elmarasztaló értékítéletet vele kapcsolatban, például: pozíciója még bizonyos mértékben korához kötött (mintha ez hibájával lehetne felróható!). Itt is egy utólagos nézőpont jelentéskonstituáló szerepéről van szó, mely még a tudományos írásművek nyelvezetébe is átszivárog (*Vág – Orosz – Zibolen*, 1962).

(11) Lásd például: *Hornýák*, 1996a. Az írás Teréz egy megvilágosító erejű istenélményéről beszél, mely döntő befolyással volt sorsának alakulására. Vagy ahogy Brunszvik Teréz saját tevékenységével kapcsolatban maga is megfogalmazta: „Szent küldetése, hogy az igazságot és a boldogságot terjesszem a földön.” (*Dániel*, 1986, 156.)

(12) Arisztotelész *Poétikája* óta számít evidensnek ez a követelmény egy történettel kapcsolatban.

(13) Lásd: Schiller, Friedrich: *A naiv és szentimentális költészetről*. A tanulmány értelmében a naiv költészet (jelen esetben beszélhetünk naiv szemléletről is) ember és világ kapcsolatát még harmonikusnak, problémátlannak hiszi, míg ebben a viszonyrendszerben a szentimentalizmus már egy áthidalhatatlan hasadást, szakadékok lát. Brunszvik Teréz nem teszi teljességgel magáévá a szentimentális látásmódot, hiszen élete végéig hisz eszményei valóra válthatóságában.

(14) A legköltőibb ilyen párhuzam: „Széchenyi István megépítette nemcsak azt a tényleges hidat, mely két várost kötötte össze, hanem megalkotta intézményeiben azt a szellemi hidat is, melyen át Európa műveltsége, tudománya, fejlettebb államélete a hazába talált utat, úgy Brunszvik Teréz a zseniálisan megszerkesztett, merészen lebegő alkotmány számára a pillérek, a talpkövek megerősítésén fáradozott, a nemzet igazi támaszán, mely Berzsenyink szavai szerint a tiszta erkölcs.” (Czeke és H. Révész, 1926, 3–4.) Nem véletlen, hogy az evolúciós fejlődést (és nem revolúciót!) támogató Széchenyivel hasonlítják össze őt – hiszen alapvetően egyikük sem helyeselte a forradalmat, mint megoldást (bár Brunszvik Teréz később azonosult a szabadságharc áldozataival – ld. Teleki Blankához fűződő kapcsolatát).

(15) Jellemző példa erre a szemléletre a már említett történelemfilozófiai tanulmánykötet (*Kisantal*, 2003), melynek a címe is ez: *Tudomány és művészetek között*.

Irodalom

Ankersmit, Frank (2000): Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárát, Budapest. 111–121.

Barthes, Roland (2003): *A történelem diskurzusa*. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest. 87–99.

Czeke Marianne és H. Révész Margit (1926): *Gróf Brunszvik Teréz élet- és jellemrajza*. Kisdédnevelés, Budapest.

Collingwood, Robin G. (1987): *A történelem eszméje*. Gondolat, Budapest.

Dániel Anna (1986): *Teréz küldetése*. Kossuth, Budapest.

Dávidházi Péter (1992): *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Argumentum, Budapest.

Foucault, Michel (2000): Az önmagasság technikái. In uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen. 345–371.

Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Helikon, Budapest.

Hornyák Mária (1994): Brunsvik Teréz, az első óvodák és a karácsonyfa-kultusz. *Ethnographia*, 2. 567–571.

Hornyák Mária (1996a): Brunsvik Teréz „szent szerdája” In: uő (szerk.): „Nőttön nő tiszta fénye”. *Tanulmányok Brunsvik Teréz emlékezetére*. Brunsvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, Martonvásár. 121–126.

Hornyák Mária (1996b, szerk.): „Nőttön nő tiszta fénye”. *Tanulmányok Brunsvik Teréz emlékezetére*. Brunsvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, Martonvásár.

Hornyák Mária (2003): Brunsvik Teréz szellemi-lelki anyasága. *Martonvásár*, 1. sz. 27[DDRK11].

Hornyák Mária (2008): „A tudósok silabizálnak...”. *Brunsvik Teréz naplójából*. Martonvásár, 2. 25–26.

Kisantal Tamás (2003): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L’Harmattan-Atelier, Budapest.

Koselleck, Reinhart (2003): Nézőpontfüggőség és időbeliség. A történelmi világ historiográfiai feltárásához. In: uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest. 201–237.

Mink, Louis O. (1978): Narrative form as a cognitive instrument. In: Canary, Robert H. – Kozicki, Henry (szerk.): *The Writing of History. Literary Form and*

Historical Understanding. The University of Wisconsin Press, London. 129–151.

Czeke Marianne (1931): *Montessori – gondolatok gróf Brunsvik Teréz naplójában*. Kisdednevelés, Budapest.

Pető Andrea – Waaldijk, Berteke (2005): A női példaképek élettörténetének feldolgozása. A feminista pedagógiai eszköz története, gyakorlata és jövője. *Új Pedagógiai Szemle*, 2.

Pető Andrea – Waaldijk, Berteke (2006): *Teaching with Memories. European Women’s Histories in International and Interdisciplinary Classrooms*. Women’s Studies Centre, University of Galway Press.

Ricoeur, Paul (2001): Narratív azonosság. In: Thomka Beáta – László János (szerk.): *Narratívák 5.* Kijárat, Budapest. 15–27.

Ricoeur, Paul (1999): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest.

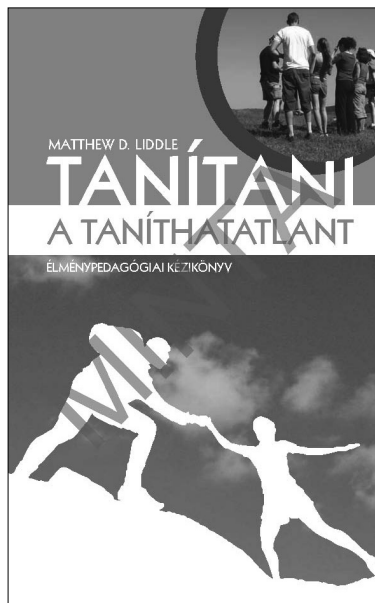
Ricoeur, Paul (2000): Történelem és retorika. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest. 11–25.

Székely Júlia (1977): *A halhatatlan kedves*. Zeneműkiadó, Budapest.

Vág Ottó, Orosz Lajos – Zibolen Endre (1962): *Brunsvik Teréz pedagógiai munkássága*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Vág Ottó (1979): *Óvoda és óvodapedagógia*. Tankönyvkiadó, Budapest.

White, Hayden (1978): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. John Hopkins University Press, Baltimore.

A Pressley Ridge Magyarország Alapítvány könyveiből